

Mayer József

A dolgozók általános és középiskolái¹

A felnőttoktatás az iskolarendszer és a tanügyigazgatás mostohagyermeké, a társadalmi, gazdasági változások sürgető követelésére megkezdte átalakulását, új lehetőségeket kínálva a nappali iskolák és a munkaerőpiac gondjainak enyhítésére. Ma működő iskolatípusainak, az oktatás formáinak és az abban részt vevők statisztikai adatainak áttekintése segíti jövőjének megtervezését.

A felnőttoktatás rövid hazai története

A dolgozók iskoláit 1945-ben az Ideiglenes Nemzeti Kormány hozta létre (11130/1945. M. E.). *Keresztury Dezső* kultuszminiszter úgy indokolta, hogy az új iskolatípus súlyos történelmi igazságtalanságokat hivatott jóvátenni, mert utólagos tanulási alkalmat nyújt azok számára, akik az elmúlt rendszer hibájából nem juthattak képességeiknek megfelelő iskolázottsághoz. A rendelet alapján valamennyi iskolatípusban és fokozaton rövidített szorgalmi idővel, új tantervekkel és óratervekkel szervezték meg az oktatást. A hallgatóságot ebben az iskolatípusban még sokáig, a célnak megfelelően dolgozó, „felnőtt” emberek alkották. A későbbiekben erősen módosult a dolgozók iskoláinak funkciója.

A 60-as évektől látványos módon elkezdődött a tanulók korösszetételének gyors megváltozása, az átlagéletkor egyre alacsonyabb lett. Az eredeti, eléggé merev beiratkozási feltételeket lazították, így egy 1971-ben kelt „Jelentés” már arról tudósít, hogy a dolgozók gimnáziumaiban a hallgatók 70%-a a 22 éven aluliak közül kerül ki.²

Ez a folyamat a 70-es és 80-as évekre határozottan felerősödött, s ezért sokan már-már az iskolatípus elnevezését is megkérdőjelezik. Mivel egyre kevesebben dolgoznak tanulmányaik mellett, és életkoruk szerint egyre nehezebb a tanulókat „felnőttként” kezelni, jogosnak tűnik a kritika.

A bekövetkezett változásokról a tanügy-igazgatási szervek a 80-as évek végéig nem vettek lényegében tudomást. Sem országos, sem pedig budapesti szinten nem létezett olyan testület, személy, aki megfelelő mederbe tudta volna terelni azokat a problémákat, amelyek orvoslást kívántak volna. Mivel a „történelmi igazságtétel” már korábban „befejeződött”, ezért a dolgozók iskoláit a rendes korúak iskolái mellett valamiféle korrekciós szerepre kárhoztatták, hogy az ott mutatókozó pedagógiai és működési zavarokat még lehetőleg az iskolarendszeren belül tudják korrigálni. A 80-as évek második felére ennek ellenére – vagy éppen ezért?! – ennek az iskolatípusnak az iskolarendszeren belül határozottan „devalválódott” a szerepe és az értéke. Ennek okai többé-kevésbé közismertek, ezért csak jelezni kívánom őket. (Azonos bizonyítvány-eltérő tudás, minimális tantárgyszám-minimális tanítási idő, a nyelvtanítás hiánya, az általános iskolai-oktatási

¹ A tanulmány 1993-ban készült.

² Országos Levéltár 288. f. 41/167 6. e. 46–49.

feltételeket messze alulmúló feltételrendszer, a finanszírozás megoldatlansága, a tantestületek összetétele, a főállású tanárok hiánya, az andragógiai képzettség hiánya, a túlmunkában ellátott tanítási órák gyenge szakmai minősége, az értékelés-osztályozás liberalizmusa, a bizonyítványok átlagos mértéket meghaladó „előállítás” stb.) A felsoroltak mellett és ellen egyaránt hozható jó néhány érv. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy a leírtak jelentős részét mind a tanügyigazgatás, mind pedig a közvélemény szinte bizonyíték nélkül „befejezett tényként” könyvelte el. Ennek függvényében a dolgozók iskolái perspektívájukat tekintve nem sok jót remélhetnek.

Az 1989-es fordulat új helyzetet teremtett. Ezt ugyanis nem lehetett előre tervezni, így sem a gazdaság, sem a társadalom, sem pedig az oktatásirányítás nem volt abban a helyzetben, hogy „napra készen” reagáljon a bekövetkezett események okozta helyzetre. Az iskolarendszer egészét két tényező érte felkészületlenül. Az egyik az, hogy a változások nyomán közel félmillió ember munkanélküliségét lehetett prognosztizálni. A kérdést részben különféle képzési formák bevezetésével válték megoldhatónak az iskolarendszeren belül vagy azon kívül. A másik, ám előre jelzett jelenség az volt, hogy az 1973–75 között született magas létszámú korosztályok elérték a középfokú oktatást, s a demográfiai csúcs „levezetését” a nappali iskolák nem tudják megoldani.

A következőkben a rendelkezésre álló adatok segítségével megpróbálom bemutatni a fímben jelzett iskolatípus jelenlegi helyzetét és a következő években kialakítható perspektívákat.³

A dolgozók általános iskolái

Ennek az iskolatípusnak a „tömegeit” a 80-as évtized második felében már azok a tanulók alkották, akiket az általános iskolából tanulmányi vagy fegyelmi okok miatt átirányítottak a dolgozókhoz. A két ok sokszor persze együtt jelentkezik. A dolgozók általános iskolái többnyire a hagyományos esti vagy levelező tagozaton „oktatták” ezeket a fiatalokat. A heti két, esetleg három tanítási nap (10, 15 óra) nem volt elégséges ahhoz, hogy a jelzett problémák bármelyikét az oktatási intézmény megfelelő módon meg tudja oldani. A napi iskolai felügyelet alól kikerült tanulók számára ez az iskola sem vált vonzóvá, ráadásul az erősen csökkent óraszám még esélytelenebbé tette őket a követelményekkel szemben. Az iskola érdeke viszont az volt, hogy tanulóival mindenáron elvégeztesse az adott évfolyamot, hiszen az eszenciálisan megjelenő magatartási és tanulmányi gondoknak ez volt a legegyszerűbb kezelési módja.

Azok az intézmények, amelyek felismerték a helyzet tarthatatlan voltát, úgynevezett ifjúsági tagozatokat nyitottak, helyenként négy, esetleg öt tanítási nappal is. 1989-ig volt rá példa, nemcsak Budapesten, hanem országosan is, hogy az egyes iskolák üzemekkel együttműködve szervezték meg a fiatalok napi elfoglaltságát. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy délelőtt az üzemekben próbáltak valamiféle „munkát” biztosítani egy-egy „premixált” szakoktató felügyelete mellett, délután pedig tanítási órákat tartottak. Ez ma már így nem járható út.

Az ifjúsági tagozat létesítése megterheli az iskola költségvetését.

³ Meg kell jegyezni, hogy a munka során hamar kiderült, nagyon kevés az az adat, amit a cél érdekében eredményesen lehetne felhasználni. Nem azért, mert nem lehet hozzáfutni, hanem azért, mert más felvételi módszereket kellene alkalmazni.

A finanszírozás az utóbbi években így alakult: egy általános iskolás = három esti, levelező hallgató (1991 – 30 ezer/fő, 1992 – 36 ezer/fő).

Az egyharmados kvóta minimális fejlesztési lehetőséget ad. Az új oktatási törvény tervezetének legutóbbi változata ezen nem kíván változtatni. Amennyiben ez így marad, akkor egyéb forrás hiányában továbbra is konzerválnánk az esti/levelező oktatás eredménytelenségét.

A forráshiány azonnal érezteti a hatását az alapismereti képzésnél. Itt gyakorlatilag analfabéták oktatásáról van szó, s ez korábban akár tanfolyami keretekben is meg lehetett szervezni. Adottak voltak a keretek (iskolák, művelődési házak, katonaság stb.). Jelenleg kevés helyen nyílik mód arra, hogy akár csekély létszámmal is, ilyen tanfolyamok elinduljanak. Emiatt most minimális a tanulók száma, és nem azért, mintha mindenki megtanult volna írni, olvasni.

Alapismereti képzés (országos adatok)

Iskolaév	fő
1985–86	1351
1986–87	1211
1987–88	1137
1988–89	921
1989–90	616
1990–91	277
1991–92	377

Nem derül ki a statisztikákból, hogy milyen korosztályról van szó, s az sem, hogy hol indították ezeket a kurzusokat.

Az iskolák száma az utolsó tíz évben folyamatosan csökkent; az 1980–81-es tanévben 307 volt; 1981–82-ben 260; 1986–87-ben 175; 1990–91-ben 161. A 377 jelentkező az 1991–92-es tanévben elvben 153 iskola közül választhatott. A 153 intézményből azonban mindössze 27 olyan akadt, amely vállalhatta az alapismereti képzés megindítását.

Budapesten hasonló a helyzet. Az 1991–92-es tanévben a fővárosban 17 dolgozók általános iskolája működött, ebből azonban csak négy önálló igazgatású.

1981–82-ben még 55 tanulócsoporthoz tartottak alapismereti képzést, 1991–92-ben hét csoport működött, mindössze 37 fővel.

Az esti és levelező tagozatokon az utóbbi öt évben a létszám nem mutat jelentősebb ingadozást. Jóval több a hallgató az esti tagozatokon.

Iskolaév	Országos adat (fő)		Budapest (fő)	
	esti tagozat	levelező tagozat	esti tagozat	levelező tagozat
1986–87	10 516	1121	1869	451
1989–90	11 218	698	2442	257
1991–92	10 627	444	2602	34

A budapesti adatokból az is kitűnik, hogy a beiratkozott tanulók 72,6%-a volt tanköteles korú. A tanulók többsége valószínűleg tehát 15–18 éves kora között fejezi be az általános iskolát. Kikről van szó? Az általános iskolákban kiállított felmentési határozat általában szűkszavú, csak a tényt közli. A tanügyigazgatás, a gyermekvédelem stb. nem ad az iskola számára feldolgozott adatokat (környezettanulmány, szociológiai mutatók stb.). Az iskola által kiállított dokumentumok csak a legszükségesebbeket tartalmazzák. Az adatszolgáltatás hiányosságai megnehezítik az is-

kola számára azt, hogy a tanulók jövőjét illetően eredményes döntéseket hozhasson. Elvben a dolgozók általános iskoláját befejezettek számára is van mód továbbtanulásra. Többségük (szinte mindenki) a kevéssé kvalifikált szakmunkásképző iskolákat célozza meg. E döntések meghozatalában három tényezőnek van szerepe: a család helyzetének, ezen belül főképpen a szülők foglalkozásának, iskolázottságának; a környezetnek, valamint az iskola javaslatának.

Az esti és levelező tagozaton végzettek közül sokan bekerülnek az „áhitott” középfokú iskolába. A végeredményt illetően nem lehet nyilatkozni, mert erről semmiféle adat nem áll a rendelkezésünkre. Van viszont ismeretünk arról, hogy az utóbbi három évben az egyes korcsoportokban a tanulók hány százaléka tudta eredményesen befejezni a tanévet:

	1988-89	1989-90	1990-91
16 év alatt	19,5	24,6	20,4
16-18 év között	45,5	55,8	70,7
19-21 év között	17,0	14,2	3,4
22-23 év között	9,4	1,9	1,2
24 év fölött	8,6	3,5	4,3

Ezeknek a tanulóknak a többsége éppen abban a korban van, amikor munkavállalóként a munkaerőpiacon megjelenhetne. A szükséges tanulmányok miatt ez még egy-két-három évet kitolódik. Korábban sokan azonnal elhelyezkedtek a kevésbé képzésigényes területeken (segédmunka stb.), ma erre egyre kevesebb a lehetőség. A szakképzés bizonytalan helyzete azonban még azoknak sem ígérhet túlzottan biztos perspektívát, akik eredményesen befejezik az iskolát.

Megoldási lehetőségek, perspektívák

Feltételezhető, hogy az általános iskolák közül egyre többen lesznek olyanok, akik nem mentik fel problematikus tanulóikat tanulási kötelezettségük alól, hanem iskolán belül maguk szervezik meg további képzésüket „tagozatok” vagy „speciális osztályok” formájában. Ezzel az iskola profilját bővítik, s egyszersmind biztosítják a szükséges „kötelező” óraszámot azon kollégák számára, akiket különben a gyermeklétszám csökkenése nehéz helyzetbe hozna. Ez a várható lépés akkor tűnik különösen reálisnak, ha meggondoljuk, hogy évente országosan kb. húszezer tanuló „morzsolódik” le az általános iskolákban.⁴ Igaz, hogy többségük „csak” egy-egy évet ismétél, de a fennmaradó szám még így is jelentős lehet.

Az érintett fiatalok számára minden bizonnyal előbb vagy utóbb egy új iskolatípust kell kialakítani. Ez kapcsolódhatna az általános iskolához is, lehetne akár „köztes” iskola is, az a fontos, hogy programja és célkitűzése tartalmazza a következőket:

- adjon befejezett iskolai végzettséget;
- biztosítson valamilyen irányú szak(jellegű)képzést.

A finanszírozás országos, regionális és helyi önkormányzati szervek között oszlana meg. Arányait a tényleges helyzet ismeretében kellene kialakítani (az egyes régiók helyzete, a szakképzés iránya, a tanulók összetétele, a támogatók köre stb.).

⁴ Forray R. Katalin-Kozma Tamás: Társadalmi tér és oktatási rendszer. Bp., 1992. 45. o.

A tananyag – különösen a közismereti tantárgyaké – teljes átdolgozásra szorul, erre külön programot kell kidolgozni:

A dolgozók iskoláinak még érvényben levő tantervei, dokumentumai, egy „másfajta” iskolára készültek, szerkezetük, szemléletük egyaránt elavult.

Szükséges, hogy az oktatásba olyan szereplők is bekapcsolódjanak, akik eddig nem vagy csak közvetve játszhattak szerepet (egyházak, magánszemélyek és vállalatok, szponzorok, karitatív szervezetek stb.).

A dolgozók középiskolái

Gimnáziumok

A dolgozók gimnáziumaiban hagyományosan esti és levelező tagozatokat működtetnek. A képzési idő az általános iskolát végzetteknek négy év, heti három, illetve két tanítási nappal (heti 15, illetve tíz tanítási óra). A szakmunkásképző intézetet végzettek a gimnáziumok második évfolyamára iratkozhatnak be, így ők három év alatt fejezhetik be tanulmányaikat (három, illetve két tanítási nap, 15, illetve tíz tanítási óra hetente). Érettségizniük azonban a négy gimnáziumi év anyagából kell, s ez tanulmányaik eredményességét jelentős mértékben befolyásolja. (Az eredeti elgondolás itt az volt, hogy a három szakmunkásképzőben eltöltött év „megér” egy gimnáziumi évet. Ez alapjaiban elhibázott koncepció. Nem azért, mert kétségbe vonja a szakmunkásképző intézetek színvonalát, az oktatás minőségét egy ilyen összevetés tükrében, hanem azért, mert itt két, egymástól alapvetően eltérő iskolatípusról van szó. A jelenlegi iskolaszervezetben az összehangolást nem lehet megvalósítani.)

Az utóbbi hat-nyolc évben – különösen Budapesten – divatossá vált a rövidített képzési idejű, két tanév alatt elvégezhető gimnázium. (Ennek eredete az iskolán kívüli területeken keresendő. Amikor a közművelődés válságba került, az egyes intézmények minden alkalmat megragadtak annak érdekében, hogy pénzhez juthassanak. A törvény adta lehetőségekkel élve egyes művelődési házak „vizsgára előkészítő tanfolyamokat” szerveztek, s hallgatóiknak lehetővé tették, hogy a tanfolyam „elvégzését” követően egy kiválasztott gimnáziumban egy adott tanév anyagából osztályozó magánvizsgát tehessenek. A befizetett összegekből mindenki részesült. A vizsgára jelentkezők a gimnázium létszámát „terheltek”, s ez ekkor nem volt hátrány.) Hamarosan a gimnáziumok is éltek ezzel a lehetőséggel, bár ennek „tövényes” gyakorlata nem alakulhatott ki. A tanügy-igazgatási hatóságok ellenben szemet hunytak afölött, hogy az intenzív osztályok bekerültek a tantárgy-felosztásokba. Az idő rövidsége nagyon csábító volt. Jelentős tömegek özönlöttek el a gimnáziumok „intenzív” tagozatait. A tanítási napok száma itt is hetente kettő volt (tíz óra), tehát a hagyományos „levelezős” normákat alkalmazták, így könnyű kiszámolni, hogy a levelező tagozathoz képest is „feleződött” az idő. Valósággal bizonyítványgyártás indult meg, s ez nagyban megalapozta azt a nézetet, hogy a dolgozók gimnáziumainak színvonala komoly kívánnivalókat hagy maga után. (Ennek azért iskolarendszeren belül is volt „adekvát” előzménye, az úgynevezett „egynapos” levelező. Itt hetente egy tanítási nap volt. Egyik alkalommal a „humán”, következő héten a „reál” tárgyakat tanították.)

Az utolsó tíz évben, a mondottak ellenére a tanulói létszámok csökkentek: 1982–83-ban 27 041; 1985–86-ban 20 396; 1989–90-ben 19 308 fő.

Az 1991–92-es tanévben ehhez képest emelkedés tapasztalható; 19 912 fő. Ennek minden bizonnyal az az egyik oka, hogy egyre több munkahelyen kívánják meg az érettségi bizonyítványt a dolgozóktól, ezért ismét számolni lehet (különösen a közalkalmazotti törvény megjelenésével összefüggésben) „tömeges” beiskolázásokkal. Mind a munkahelyek, mind a leendő hallgatók körében a rövidebb képzési, oktatási formák valának népszerűvé. Ez módosítani fogja a tanulók életkor szerinti összetételét, természetesen „feléle”. Lehet, hogy újra valódi felnőttoktatásról kell majd beszélni.

Jelenleg azonban éppen az utóbbi évtized eredményeképpen a „mezőny” erőteljesen fiatalodott. Öt évvel ezelőtt az összlétszám 47,4%-a 20 éves vagy annál fiatalabb tanuló volt, ez a 90-es évre 59,1%-ra ment fel. A dolgozók iskolái korábban veszítették el felnőttoktatási jellegüket, de ezt a tartós tendenciát most felerősítette az a tény, hogy a középiskolákat elérte az 1973–75 között született nagy létszámú korosztály. Ennek fogadására az iskolarendszer nem készült fel, ezért – más megoldás nem lévén – a közoktatási kormányzat a korábban már fellazított szabályozókat tovább tágítva lehetőséget biztosított azok számára, akik különben kimaradtak volna a középiskolai képzésből, hogy jelentkezési lapjaikat a dolgozó gimnáziumaiba adják be. A „homogén” korcsoportokat befogadó osztályokat „ifjúsági” osztályoknak „keresztelték” el. (Jellemző módon erről először a statisztikák sem vettek tudomást.)

Az akkori minisztérium az érintett iskolák számára készített egy ajánlást, amely szerint a dolgozók iskolái – ha erre egyébként a lehetőségek adottak voltak – az ifjúsági osztályokat heti három-négy, illetve ötnapos oktatási formában taníthatták. A javaslatban szerepelt a nyelvtanítás bevezetése, illetve fakultációk alkalmazása. Ezekből az elképzelésekből világossá válhatott, hogy bár nem deklarálták, de egy „másfajta” középiskola létrejöttének lehettünk a tanúi. A felvett tanulóknak többsége az általános iskolában elért tanulmányi eredménnyel más gimnáziumba nem pályázhatott volna komoly eséllyel, a szakmunkásképző nem volt elfogadható alternatíva, a „királyi utat” a gimnáziumi ifjúsági tagozat jelentette egy csökkentett igényű, de azonos értékű papír kibocsátásával.

Érdekes egy kis kitérőt tenni. Látható, hogy a dolgozók gimnáziuma olyan feladatot kényszerült elvállalni, amelynek a feltételeit az első pillanattól kezdve nem biztosították. A 14–15 éves fiatalok eleve elestek a készségi tárgyak többségétől (elég itt a testnevelési órák hiányát emlegetni), a sok esetben délutáni időpontban történő tanítás sem nyújthatta a hagyományos nappali tagozatok „miliójét”. Nem lehet azt sem elhallgatni, hogy az érintett gimnáziumok tantestülete sem készült fel ezekre a feladatokra. A szűkebb szakmai közvélemény, valamint a társadalom vegyes érzelmekkel fogadta ezt a megoldást. Sokan a hagyományos iskolaszervezet megtörésének lehetőségét látták bennük, mások egyenesen káderutánpótlás-képzőnek titulálták a gimnáziumi osztályokat.

A kezdeti időszak vitatott kérdései napjainkra megoldódni látszanak. A legtöbb helyen – ahol erre mód nyílt – az ifjúsági osztályok programját közelítették a hagyományos nappali gimnáziumok tematikáihoz, sok esetben szakjellegű képzéssel dúsítva.

A dolgozók gimnáziumaiban működő hagyományos tagozatokról szólna megállapítható, hogy a 80-as évek második felére a levelező tagozat erősen visszazorította az esti tagozatos képzési formákat. Úgy tűnik, hogy a növekvő elfoglaltság (munkahelyi, második gazdaság) egyre kevésbé tette lehetővé az időigényesebb iskolai elfoglaltságot.

Iskolaév	Esti tagozat (fő)	Levelező tagozat (fő)
1981-82	3430	23 611
1985-86	2852	17 544
1989-90	3992	15 316
1991-92	5446	14 466

Valószínűsíthető azonban, hogy az esti tagozatra járók csekély számában az ifjúsági tagozatok működnek közre. A dolgozók iskoláiban iskolafokozattól függetlenül mindig számottevő volt a lemorzsolódás. Fontos mutató, hogy a beiratkozott hallgatók közül hányan tudják az adott iskolatípust eredményesen befejezni. Ez a gimnáziumok esetében a következőképpen alakult:

Iskolaév	Összes létszám	Eredményesen érettségizett		
		esti	levelező	%-ban
1986-87	19 806	525	3232	18,95
1987-88	19 835	478	3009	17,58
1988-89	19 239	452	3239	19,18
1989-90	19 308	525	2580	16,08
1990-91	18 820	468	2474	14,77

E táblázat adataiból következtethető egyrészt az, hogy a külső megítélés negatívumait ellensúlyozandó az iskolák határozottan szigorították a vizsgák követelményrendszerét, másrészt a tapasztalat azt látszik igazolni, hogy évről évre egyre gyengébb képességű tanulók iratkoznak be a gimnáziumokba, s velük szemben a korábban alkalmazott liberális szemlélet is „keménynek” bizonyul. A gond ugyanis ott van, hogy azoknak az eredményei is nagyon gyengék, akik eljutnak az érettségi vizsgáig.

Megfontolandóak a következő javaslatok:

A dolgozók gimnáziumában is be kellene vezetni a felvételi vizsgát, különösen akkor, ha 14-15 évesek jelentkeznek az esti-levelező tagozatokra. Ennek hiányában az itt „vegetáló” tanulók eredménytelen „parkoltatása” megy végbe. A szülők abban lesznek érdekelték, hogy a családi pótlék folyósítása miatt amíg lehet, húzzák az időt, noha az anyagilag előnyösebb döntés kedvéért hosszabb távon lehetetlen helyzetbe hozzák (szak)képzetlen gyermeküket.

Ugyanez vonatkozik a második évfolyamra is, ahová a szakmunkásképzőt már végzett tanulók jelentkezhetnek. (Ha erre esetleg nem nyílna mód, meg kellene fontolni egy „előkészítő” tanfolyamot számukra.)

Fel kell vetni a tandíj kérdését is, minden bizonnyal egy kimunkált ösztöndíj-rendszer bevezetésével együtt.

Újabb kitérőt szükséges tenni. Feltételezhető, hogy a következő években azokért az iskoláért fognak „fizetni”, amely konvertálható tudást képes nyújtani. Jelenleg a dolgozók középiskolái közül kevés rendelkezik olyan feltételekkel, amelyek elérik a „legrosszabbul” ellátott nappali iskolák szintjét (önálló épület, szaktantermek, számítógéppark, nyelvi labor stb.).

Mindenképpen el kell végezni a tananyag korrekcióját, s ennek minden tantárgyat át kell fognia, és nemcsak tartalmi vonatkozásban, hanem didaktikai szempontból is. Régi igazság, hogy nem a nappalis anyagot kell kevesebb óraszám-ban megtanítani, amúgy is kedvezőtlenebb feltételek mellett, hanem ki kell dolgozni az iskola jellegének megfelelő tantervi-tantárgyi struktúrát.

A tananyagban az elmúlt években egy helyen törekedtek látványos „korszerűsítésre”: a „Közgazdasági és állampolgári ismeretek” című, 1989 után egyébként taníthatatlan tantárgy helyett bevezették a Szociológia vagy Társadalomismeret című tantárgyakat.

Jelenleg a dolgozók iskolái alig vagy egyáltalán nem rendelkeznek önálló tankönyvekkel.

Mindenképpen fontos lenne új tantárgyak, többek között egy „bölcseleti” jellegű tantárgy bevezetése; művészeti ismeretek tanítása; nyelvtanítás, legalább heti három órában; számítástechnikai ismeretek (legalább alapszinten, első-második évfolyamon heti két órában).

Az új tantárgyak bevezetése a jelenlegi szerkezetben nehezen oldható meg, hiszen szétfeszítené mind a levelezős, mind az estis kereteket. Ráadásul a finanszírozási alap is hiányzik. Valószínűleg eljutottunk oda, hogy most nem reformot, sőt nem a reform reformját kellene megcsinálni, hanem a formálódó új iskolatípust elhelyezni a közoktatás rendszerében.

A jelenlegi ifjúsági tagozatok helyére olyan középiskolát kell kialakítani, amelyik bevallottan nem az egyetemekre vagy a főiskolákra készít fel (de azt nem zárja ki), viszont középfokon esélyt ad a munkavállalásra. A „valódi” felnőttek számára pedig az alap- és általános műveltséget erősítő szak(mai) jellegű tudást is közvetítő iskolát kellene létrehozni.

A dolgozók középiskolái Budapesten

Budapesten 1978–79-ben a VII. és a XV. kerület kivételével minden kerület működtetett dolgozók gimnáziumát. Közülük az első iskola 1982-ben szűnt meg. Az 1981–82-es tanévben a XII. kerületben még működött egy esti tagozatú osztály (33 fővel), de a következő évben új osztályt már nem indítottak. Az évtized végére a XVI. kerületben szűnt meg a felnőttoktatás. Itt az utolsó tanévet egy 12 fős levelező csoporttal tanfoltták végig. A XXII. kerületben ugyanekkor ugyanez egy 15 fős csoporttal játszódott le.

Budapest 22 kerületében az 1979–80-as tanévben összesen 10 759 volt a dolgozók gimnáziumába járó hallgatók létszáma, ugyanez az 1989–90-es tanévben 8084 fő.

Az évtized végére – három kerületet kivéve – általános tendenciává vált a tanulók létszámának csökkenése.

Ahol ez nem következett be, sőt növekedés volt tapasztalható, ott ismét az ifjúsági osztályok a „tettesek”. (Ahol a gimnázium vezetősége el tudta érni, hogy diákságát „nappalis” finanszírozással lássák el, ott a 90-es évek statisztikai mutatóira különösen figyelni kell majd. Egyik évről a másikra itt tömegek „tűnhetnek el”, de ez itt nem a hagyományos lemorzsolódást növeli majd, hanem egy másik statisztika mutatóit. Összesítések pillanatnyilag nem készülnek!)

Budapesten is a levelező tagozatok a népszerűek, (1979–80-ban 7958; 1989–90-ben 5705 fő). Ha van egyáltalán pillanatnyilag érvényes szabályzata e típusnak, akkor tudni kell róla, hogy itt nem kötelező a „bejárás”, míg elvben az esti tagozatra igen, ráadásul ott „folyamatos” értékelés van.

A levelező tagozat kritikáját már a korábbi években megjelent elemekre lehet alapozni. (Itt nincs különbség Budapest és az ország többi települése között.)

Ezekben az osztályokban szinte kizárólag a frontális foglalkozások dominálnak. Szó nincs – tisztelet a ritka kivételnek – differenciált oktatási formákról,

egyéni foglalkozásokról. Az idő rövidsége (különösen az intenzív osztályok esetében) csak annyit tesz lehetővé, hogy az anyag „főbb csomópontjait” a tanárok elmagyarázzák. Gyakorlásra, az ismeretek elmélyítésére a szűk óraterv önmagában sem alkalmas, felzárkóztató, korrepetáló s ami még fontos lehet, fejlesztő foglalkozásokra egyáltalán nincs anyagi fedezet. A levelező oktatás levelező jellegét kellene a közeli időszakban rehabilitálni. Feltétlenül ki kell dolgozni itt módszereket, amelyek a modern távoktatás elemeit tartalmazzák. (Jelenleg közép-fokon történnek erre kezdeményezések. Az egyik irány globálisan közelíti meg a kérdést, s mindenki számára készít programot, míg a másik irány „megcéloz” egy olyan réteget, amelyről feltételezi, hogy csak ennek a formának és módszernek a segítségével tudja elkezdeni/folytatni középfokú tanulmányait. Pl. periférián levők, hátrányos helyzetűek stb.).

A következő kérdés a vizsgarendszer. Természetesen itt is két tábor alakult ki, a választóvonal a vizsgákat megtartani kívánók, illetve az azt elvetők között húzódik. Valószínűleg ez a kérdés napjainkra eldőlt. A kérdés itt az, milyen vizsgarendszert alakítsunk ki, hogyan fogalmazzuk meg a követelményeket s miképpen mérjük az eredményeket. A jelenleg alkalmazott szisztéma még a 60-as években alakult ki. Akkor az esti tagozatokon félévben és év végén, a levelező tagozatokon negyedévente vizsgáztattak. Az első és harmadik évfolyam vizsgáin, meghatározott rend szerint úgynevezett vizsgálőnők vettek részt. Ez a rendszer a bérek bruttósfításakor omlott össze. Eltörölték a vizsgadíjakat és az „elnöki” pénzeket is. A vizsgadíjak elvben beépültek a tanárok fizetésébe. Nagyon sok helyen ettől kezdve igyekeztek „szabadulni” a vizsgáztatástól.

Korábban szoltunk arról is, hogy a beiratkozott hallgatók életkora az évtized végére határozottan csökkent. Budapesten a következők szerint: 25 éven felüliek 1979–80-ban: 6168 fő; 1989–90-ben: 1705 fő. Az érintett korosztály létszáma gyakorlatilag negyedére esett vissza. Ezzel szemben a 17 éven aluliak ugyanebben az időszakban: 261 fő, illetve 1174 fő.

Azon kellene töprengeni, hogy a fiatalabb generációk vajon miért választják éppen a dolgozók gimnáziumát. Létszámuk növekedése nem vezethető vissza kizárólag a demográfiai mutatók emelkedésére. Sokan a nappali tagozatokról érkeznek, de itt is hiányosak a statisztikák. Azt még lehet ellenőrizni, hogy mikor „lép be” az iskolába, de arról nincs adat, hogy később mi történik vele. Az évtizedben 11 333 tanuló morzsolódott le a középfokú iskolák nappali tagozatain. Jelentős részük nem a gimnáziumban „jelenik meg”, de akik megérkeznek, önmagukban is jelentős „létszámnövelő” tényezőt jelentenek.

Nagyon nehéz kimutatni azt, hogy tartalmi vonatkozásban mennyire eredményes az oktatás. (A személyiség átalakulása, a világkép formálódása eddig sem érdekelte a tanügyi igazgatást.) Azt azonban tudjuk, hogy hányan kapnak bizonyítványt, erre a statisztikák válaszolnak. Ezek tartalmi elemzése megint nehéz, mert az érdemjegyeket kellene vizsgálni. (Akárcsak a nappali iskolák között, itt is óriási eltérés tapasztalható.)

A budapesti adatok azt mutatják, hogy a tanév elején felvett létszámhoz képest a tanulók 63,8–71,7%-a fejezi be eredményesen a tanévet. Fontos lenne pontosan tudni az érdemjegyeket, azok értékének relativitása ellenére is. A tanév végén regisztrált létszámok ennél azonban magasabbak, azoknak a számával emelkedik, akik vizsgáznak ugyan, de sikertelen vizsgájuk a tanév megismétlését eredményezi.

A bukások pontos arányszáma nem mutatható ki, mert azok, akik egy vagy két tantárgyból buknak, javítóvizsgát tehetnek.

A budapesti dolgozók gimnáziumaiban a létszám csökkenése százalékban megadható, ebben a bukások és a kimaradt hallgatók együtt szerepelnek.

Iskolaév	Ismétel, bukott, fő	Kimaradt, fő	Összesen, fő	Összesen, %
1979-80	458	2581	3039	28,2
1980-81	445	2553	2998	30,5
1981-82	344	2299	2643	30,1
1982-83	314	2034	2348	30,4
1983-84	383	1675	2058	29,4
1984-85	509	1806	2315	34,3
1985-86	468	1700	2168	32,6
1986-87	642	1919	2561	36,1
1987-88	621	1937	2538	34,0
1988-89	704	2062	2766	35,9

Az évtized közepétől tehát a jelzett okok miatt a hallgatók harmada „lemorzsolódott”. Az egyes korcsoportokra vonatkozó adatok ebben a kérdésben nem állnak a rendelkezésünkre. Azok viszont, akik a jelzett években eljutnak az érettségi vizsgáig, ennél jóval sikeresebben, nagyobb arányban tudtak a követelményeknek megfelelni.

Iskolaév	%
1979-80	85,7
1980-81	85,3
1981-82	85,0
1982-83	90,3
1983-84	86,9
1984-85	84,8
1985-86	84,2
1986-87	87,6
1987-88	87,2
1988-89	82,6

Az érettségin meg nem feleltek többsége a javító érettségin újra próbálkozhatott. Azoknak az aránya, akik minden tárgyból „buktak”, és a teljes vizsgát megismételték, az évtized legjobbjában, 1985-86-ban 0,1%, míg a legrosszabb tanévben, 1980-81-ben 1,8% volt. A bukás aránya itt magasabb, mint a nappali tagozaton, de kirívóan gyenge tanuló nem vagy csak elvétve kerül az érettségiztető bizottság elé.

A dolgozók szakközépiskolái, illetve a szakmunkások szakközépiskolái

Ezekről az iskolákról nagyon nehéz pontos helyzetképet rajzolni, noha az itt tanulók létszáma mindig magasabb volt, mint a gimnáziumoké. A jelentkezőkben feltehetően az munkált, hogy úgy vélték, ezen iskolákban az érettségi mellett „szakjellegű” végzettséghez juthatnak, ami különösen a 80-as években elősegíthette a munkába állást. A jelentkezők többsége nem akart egyetemre, főiskolákra jelentkezni, bár természetesen kivételek mindig akadtak. A 80-as évek második

felében fontos változás következett be, s ez nyilván összefüggött azzal a felismeréssel, hogy a szakközépiskolák nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Akkor ezt úgy fogalmazták, hogy „se szakma, se érettségi”.

Iskolaév	Országos összehasonlító adatok (fő)	
	gimnázium	szakközépiskola
1987-88	19 835	60 832
1988-89	19 239	59 628
1989-90	19 308	55 063
1990-91	18 820	47 675
1991-92	19 912	44 468

1989 után a szakképzés válságával folytatódott a létszám csökkenése. A végzettség értékével való elégedetlenség sugallta azt, hogy „tovább kell tanulni”, ha nem is a felsőoktatásban, legalább szakmai „vonalon”. Ezt a törekvést lehet dokumentálni az egy- és kétéves technikusképzés területén regisztrálható „pozitív” változásokkal.

Iskolaév	Technikusképzés (fő)	
	egyéves	kétéves
1987-88	773	168
1988-89	874	215
1989-90	597	335
1990-91	857	692
1991-92	930	801

Ezekben az iskolákban az igényeknek megfelelően folyamatosan korszerűsítik a tananyagot. A róluk alkotható kép azonban elég szegényes, mert például a szokásos évenkénti tankönyvjegyzékek nem tartalmazzák azokat az alternatív kiadványokat, amelyeket szerzőjük (kiadójuk, előállítójuk) nem is szándékozott „tankönyvként” forgalmazni, de a technikusképzésben használják. A szakközépiskolák a közismereti tárgyak esetében a gimnáziumokétól erősen eltérő óratervekkel dolgoznak. Ha a jövőben komolyan gondoljuk az iskolák közötti „átjárhatóságot”, akkor feltétlenül szükséges tudni azt, hogy az egyes tantárgyak „neve” alatt milyen tananyag húzódik meg.

A szakmunkások szakközépiskolájában ismét más a helyzet. Itt arról van szó, bár ezt nem hangoztatjuk, hogy egy erősen csökkentett hároméves gimnáziumi képzést nyújtunk. Ez a képzési forma is rendkívül népszerű volt az utóbbi években. Budapesti adatok állnak a rendelkezésünkre:

Tanév	Gimnázium (fő)	Szakmunkások szakközépiskolája (fő)
1987-88	7522	17 685
1988-89	7713	17 184
1989-90	8084	16 088
1990-91	8830	15 386
1991-92	8924	14 626

Az országos tendenciák itt is megfigyelhetők, bár talán az arányok nem olyan kirívóak. A szakközépiskolákban kevéssé tudták megoldani az „ifúsági osztályok” problémáit, így jelentős létszámoktól „estek el” ezek az iskolák.

Az utolsó két tanévben azt lehet megfigyelni, hogy itt is profilváltás történik. Igyekeznek gimnáziumi osztályokat indítani abból a megfontolásból, hogy az általános képzés éveit alatt el lehet majd dönteni, ténylegesen mire lesz a gazdaságnak (és a társadalomnak) szüksége. „Kivárásról” van tehát szó. Félő, hogy még két-három tanév is jelentős számú „gimnáziumi” érettségit fog majd produkálni, s a végzetek elhelyezkedését csak költségigényes továbbképzéssel lehet majd esetleg biztosítani.

A szakközépiskolák profiljai a 80-as évek második felére már kialakultak, de most már nyilvánvaló, hogy egy egészen más gazdasági-társadalmi szerkezet igényeit tükrözték.

A dolgozók szakközépiskoláinak szakirányú megoszlása⁵

	1987-88	1988-89	1989-90	1990-91	1991-92
Ipari szakközépiskola	7 751	7 069	5 953	549	4 599
Mezőgazdasági szakközépiskola	-	53	15	-	-
Közlekedési szakközépiskola	293	322	278	226	208
Postaforgalmi szakközépiskola	384	406	404	377	415
Kereskedelmi szakközépiskola	2 265	2 370	2 341	2 278	2 128
Vendéglátóipari szakközépiskola	2 153	2 251	2 303	2 285	2 453
Idegenforgalmi szakközépiskola	90	100	55	96	68
Közgazdasági szakközépiskola	4 397	4 194	4 180	4 131	4 272
Külkereskedelmi, idegen nyelvű levelező	-	91	111	67	16
Külkereskedelmi ügyintéző	-	-	41	76	68
Egészségügyi szakközépiskola	245	198	244	189	176
Művészeti szakközépiskola	107	130	163	166	223
Összesen	17 685	15 051	15 688	10 440	14 626

A szakközépiskolába járó hallgatók létszáma országosan csökkent. Az egyes szakok között azonban lényeges különbség van. Fontos tendencia, bár pontos adat nem áll a rendelkezésünkre, hogy erősen visszaesett a szakmunkások szakközépiskolájába járók száma. Emelkedés azokon a területeken észlelhető, amelyeken olyan tudás szerezhető, ami eredményesen felhasználható a megváltozott piaci feltételek közepette is.

⁵ Ennél az iskolatípusnál tüntetik fel a statisztikák a hároméves szakmunkások szakközépiskoláját, valamint az ipari technikumok adatait is.